

MANN 2008) Thomas. Freud a budoucnost. In MANN, Thomas. *Konec měšťanské epochy. Eseje o literatuře, hudbě a filozovii*. Přel. Jan Hon. V Praze: Dauphin, 2008, s. 147–177. Studie (Dauphin), 16. sv.

MOCNÁ 2004) Dagmar, ed. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004.

MRAVCOVÁ 1984–1985) Marie. Ivan Olbracht: Nikola Šuhaj loupežník. *Český jazyk a literatura*, 1984–1985, roč. 35, č. 7, s. 294–301.

MUKAŘOVSKÝ 1951) Jan. Ivan Olbracht. *Slovo a slovesnost*. 1951, roč. 12 (1950), č. 3, s. 123–134.

IVAN OLBRACHT*)

Jan Mukařovský

Ivan Olbracht, velký český spisovatel, průkopník socialistického umění, narodil se v Semilech 6. ledna 1882. Jméno Ivan Olbracht je pseudonym; otec Olbrachtův byl advokát dr. Antonín Zeman, význačný spisovatel, literárním jménem Antal Stašek. Stašek pracoval nejen v literatuře, ale i v politice: v první polovině let devadesátých byl dokonce zemským poslancem. Také Olbracht byl po větší část své působnosti zároveň i politickým žurnalistou i spisovatelem. Staškova literární činnost byla v úzkém spojení s jeho činností politickou; odraz politické činnosti se jeví zejména v jeho velkých románech „V temných vírech“ a „Na rozhraní“. Rovněž literární tvorba Jana Olbrachta je tvorbou politicky bojovnou v celém průběhu svého vývoje. Netoliko rodinné prostředí působilo však v tomto směru na Olbrachta; již samo jeho rodiště stavělo jej do samého středu sociálního a politického zápasu: „Ležte blízko jazykového rozhraní, Semily byly tenkrát cílem dravé expanse německého kapitálu, jenž sociální brutalitu spojoval s usilovnou germanisací. S textilními továrnami stavěl šulferajnské školy. Vyrůstal tedy Olbracht na horké půdě dvojjediného zápasu, který tam české dělnictvo vedlo proti útisku jednak sociálnímu, jednak národnostnímu.“ (A. M. Píša, Národní umělec Ivan Olbracht.)

Již dětství zapůsobilo tedy na Olbrachta ve směru jeho pozdějšího působení: spojení a vzájemné prolínání činnosti literární s politickou, dále pak Olbrachtovo od začátku zcela zřetelné vědomí, že jeho místo je po boku dělnictva, i jeho bojovnost — pro všechno to našli bychom zdůvodnění ve vlivech, které jej zasáhly ve věku nejvímavějším. Přesto ovšem nepůsobilo toto určení „živelně“: Olbracht se po celý svůj další život vědomě a bojovně vyrovnával a vyrovnává se společenským a politickým vývojem: jako žurnalista zasahuje do politického dění přímo, jako spisovatel zápasí o vytvoření socialistického románu, o kladného hrdinu atd.; každé z jeho děl odpovídá na nějakou otázku nebo výzvu vyplývající ze soudobého stavu třídního boje. Každý umělec je ovšem chť nechtě v své práci nějak určován třídám zápasem. V světě kapitalismu byl však velmi častý případ, že spisovatel sám neměl jasno o tom, které třídy svým dílem slouží. Olbracht věděl však zřetelně od začátku, za kterou třídu bojuje; vždy mu bylo jasné, že chce svým životem i dílem stát na straně dělnické třídy. Jeho zápas o vytvoření literatury socialistické nebyl ovšem zápas lehký ani krátký. Vždyť teprve květen 1945 a zejména únor 1948 daly pevně hospodářsko-společenské předpoklady k vytváření socialistické literatury. Olbracht však kladl její první základy s několika málo příslušníky generace vlastní, k nimž teprve později přibývali stále četnější spisovatelé z generací dalších; činil to od samého počátku své literární činnosti.

Jaký byl stav společenského vývoje v době, kdy Olbracht svou literární činnost začínal? Rané Olbrachtovy literární začátky datují se z roku 1905. Začátek 20. století je chvíle, kdy kapitalismus definitivně dostupuje svého úpadkového stadia, impe-

*) Tento článek vznikl jako doslov k Olbrachtovu Goletu v údolí, který vyjde v Nár. knihovně.

rialismu. Monopolistický kapitalismus, jímž imperialismus je, rychle zvětšuje mezi-
národní rozpory a připravuje první světovou válku. Zároveň však pod tlakem,
který monopolistický kapitál vyvozuje, vzrůstá dělnické třídní uvědomění, a roku
1905 je svědkem první revoluce propukající v carském Rusku, kde imperialistický
útlak byl v té chvíli nejsurovější a dělnictvo, zásluhou svého velkého vůdce V. I.
Lenina, třídně nejuvědomělejší. Třebaže revoluce byla nakonec poražena, podala
praktický důkaz, že třídní útlak může být doopravdy odstraněn jen revolucí; proto
také její ohlas prochází celým světem.

V Čechách počíná se koncem 19. století česká buržoazie hospodářsky vyrovnávat
s buržoasií německou, která ji dosud udržovala v područí. Jinými slovy: převládají-
cím prvkem české společnosti bylo dosud maloměšťačtvo; od začátku 20. století
začíná se na jeho podkladě rychle rozvíjet velká buržoazie. Charakteristickým zevním
znamením jejího zrodu je náhlý rozvoj českého bankovníctví: roku 1900 jsou jen
4 české banky, roku 1914 je jich už 14 (viz o tom v knize O. Říhy „Hospodářský
a sociálně politický vývoj Československa“). Počíná se koncentrace výroby a její
náhlý vzrůst. Mění se také třídní struktura české společnosti tím, že rychle přibývá
dělnictva na úkor zemědělského obyvatelstva; roku 1900 v Čechách po prvé před-
stihuje průmyslové dělnictvo počtem zemědělců. Vzdůstá ovšem i třídní napětí,
a dělnictvo, jehož třídní uvědomění sílí, nabývá bojovnosti. V roce 1905, podněceno
vlivem ruské revoluce, bojuje s úspěchem o rovné hlasovací právo, které, je nucen
císař následujícího roku zavést v obou polovinách Rakousko-Uherska. Rok 1905
neznamenal však jen zásadní vítězství v boji o všeobecné hlasovací právo: jak ukázal
Antonín Zápotocký v románě „Bouřlivý rok“, došlo v této době i k trvalému
rozlišení mezi anarchistickými tendencemi, které oslabovaly účinný rozvoj dělnic-
kého třídního uvědomění, a cílevědomou revolučností. Přestože se vedení sociálně
demokratické strany dopouštělo v letech následujících čím dále větších omylů, vede
od roku 1905 až k dnešku přímá cesta vytváření revolučního povědomí a method
organizovaného třídního boje.

Tento vývoj společenský a politický se ovšem odráží i v dění literárním. Nezna-
mená to ovšem, že by se celá česká literatura z konce 19. a začátku 20. století byla
a následujících značně odcizení mezi literaturou a skutečností. Symbolismus a při-
buzné mu tendence literárního vývoje stavějí čím dále vyšší hráz mezi literaturu
a život i literaturu a společnost tím, že hlásají theorii o svěbytné skutečnosti, kterou
básnictví vytváří kdesi mimo skutečnost hmotnou; jedním z největších omylů této
literatury je dále subjektivismus, který klade hlavní důraz nikoli na pravdivost
uměleckého díla, ale na jedinečnost osobnosti jeho původce. Zároveň však, v proti-
kladu k této neúčasti literatury na životě, začíná se u některých autorů vyostřovat
vědomí její závazné souvislosti se současným politickým i společenským děním.
Už manifest České moderny z roku 1895, který vedle mladých spisovatelů podepsalo
i několik mladých politiků, staví se proti mladočeské politice a za všeobecné hlasovací
právo. Přitom se ovšem v literatuře i v politice hlásí mladí k individualismu. Indi-
vidualismus byl jim znamením protestu proti „otcům“, tedy proti frázovitě a na-
cionalistické politice předchozí generace; nešlo přitom však nikterak o rozchod

Po „Zaláři nejtemnějším“ bylo tedy už v Olbrachtově tvorbě definitivně provedeno rozlišení mezi skutečným odbojem a egoistickým vzdorem. Nebyl však ještě plně překonán subjektivismus. V dalším románě *Podivné přátelství herce Jesenia* (1918) staví Olbracht do popředí dvě postavy, spjaté navzájem tajemným poutem dvojnicství: jeden z hrdinů, herec pražského Národního divadla Jiří Jesenius, je první Olbrachtův pokus o postavu kladnou, druhý, Jan Veselý, rovněž herec, je postava temná, záporná. Je to odbojník podobně individualistického typu, jako byli hrdinové knih předchozích. Nad ním má však převahu právě Jiří Jesenius, člověk družný a dělný, který k divadlu přišel ze zámečnické dílny a má některý z kladných vlastností dělníka. Román končí splnutím obou dvojníků v osobě Jiřího Jesenia. Toto nadpřirozené rozuzlení není ovšem vůbec vyřešením, lze je však pochopit jako literární odraz touhy po třídním smíru v národě za světové války. Bylo to ovšem stanovisko bezvýhodné; přesto však přísluší „Podivnému přátelství“ ve vývoji Olbrachtově značný význam, neboť autor se tu po prvé pokusil o vytvoření reka kladného. Pokusy o kladného reka od té chvíle neustávají v Olbrachtově tvorbě; spisovatel je čím dále tím uvědoměleji činí podstatnou složkou svého usilování o bojovnou literaturu.

Po stránce umělecké znamenalo „Podivné přátelství“ veliký úspěch: po „Zaláři nejtemnějším“, kde se Olbracht soustředil na jedinou, v podstatě zcela osamocenou postavu hlavního hrdiny, je tu postav podrobně charakterisovaných mnoho a hlavní postavy docela dvě, takže kompozice díla nabývá značné umělosti. Proto také „Podivné přátelství“ postavilo Olbrachta rázem do přední řady českých romanopisců. Třšina, která za první světové války znehybnila veřejný život u nás, ustoupila po válce rušnému pohybu. Také Olbracht byl jako politický novinář stržen do proudu politického a společenského dění. Byly to chvíle, kdy se na celou další dobu první republiky rozhodovalo o směru i tempu společenského a politického vývoje. Osvobozující vliv Říjnové revoluce sklonil nejprve vážky na stranu dělnické třídy, ale brzy se podařilo buržoasii za pomoci sociálně demokratické pravice strhnout vládu na sebe. V květnu roku 1921 dochází k rozkolu ve straně sociálně demokratické a k založení strany komunistické. Olbracht-novinář se v té chvíli pevně postavil do řad marxistické sociálně demokratické levice. Na jaře 1920 odjíždí do Sovětského svazu jako první český spisovatel, který poznává z vlastního názoru první socialistický stát světa; zůstává tam až do podzimu toho roku a účastní se tam druhého sjezdu Třetí internacionály. Události prvních let republiky i seznámení se Sovětským svazem zasáhly rozhodujícím způsobem do Olbrachtovy tvorby: třídnost se stává samozřejmou základnou, na které napříště buduje Olbracht postavy svých vypravování, a bojovnost, která byla v jeho dosavadních knihách leckdy zastřena náměty individuálního, nabývá zřetelně třídní povahy.

První Olbrachtova kniha, vzniklá, aspoň z největší části, v letech 1920-21, vychází dáním z roku 1948 nese titul *Bejvávalo*). Aktivní účast na zápasech, které dělnická třída v této chvíli sváděla s utlačovateli, stala se v této knize ústředním spisovatelovým zájmem. Olbracht píše povídky vědomě tendenční: útočí v nich nezahaleně na zločinné metody, jakými se buržoasie zmocnila v té době vlády i jakými moci takto získané užívala.

„Devět veselých povídek“ je kniha nelitostné kritiky. Kladný protějšek k ní tvoří tři tenké svazčky *Obrazů ze soudobého Ruska*, vyšlé roku 1920, tedy v době, kdy vznikaly i jednotlivé „Veselé povídky“. „Obrazy ze soudobého Ruska“ jsou výřezek Olbrachtovy cesty do Sovětského svazu. Nejsou to však pouhé záznamy přichavých dojmů. Olbracht si již v Sovětském svazu samém velmi záhy uvědomil, že na sovětskou skutečnost, tak všestranně odlišnou od kapitalistického světa, nestačí zachycení subjektivního dojmu. „Tedy dosti, dále se neptejte, máte ještě kapitalistické oči, nechápete dosud příčin a systému všeho toho,“ praví sám k sobě na jednom místě knihy. A na jiném místě: „Březnová ulice (moskevská) je veselá. Je zcela určitě veselá. Ptám se desetkrát sám sebe, není-li to radost jen u mne a nepromítám-li jí navěnek, ale desetkrát si odpovídám, že nikoli. Je veselé to mladé slunce a vyblýštěný sněh na střeších, ty červenobílé nápisy, pestře rozpuštělé karikatury ve skříních sovětských nakladatelství, jsou veselé pohyby chodců, výskot dětí, tváře lidí. Ano, tváře lidí jsou jiné než u nás. Jsou změněny. Takhle vždýcky nevyhlížely. Jako by s nich cosi spadlo, co na nich věky leželo, jako by se byly vykouply ve studnici jiné vody. Jsou svěží, jsou plné důvěry v budoucnost, je v nich poznání a jistota. Zpevněly a zkrásněly. Všechny? Ne. Teprve teď si připomínám, že pán, táhnoucí prve ulicí sánky, měl zcela jiné obočí, než kdysi míval... Také z tváří se život přelil jinam.“ Tento citát je ovšem charakteristický i po jiné stránce než jen jako projev Olbrachtova úsilí o kontrolu prvního dojmu soustavným poznáním „příčin a systému“. Ukazuje, že se autor v Sovětském svazu naučil vidět skutečnost v její objektivní mnohostrannosti a v jejím pohybu („Tváře... jsou změněny. Jako by s nich něco spadlo... Zpevněly a zkrásněly.“). A autorovo poznání pohybu skutečnosti je podloženo poznáním dialektických rozporů, jež skutečnost uvádějí v pohyb: „zpevněly a zkrásněly“ tváře těch, kdo jsou schopni pochopit dobu, účastnit se na výstavbě budoucnosti; zato ti, kdo do nedávna jiné utiskovali a nyní odmítají zařadit se mezi pracující, jsou sice také jiní než do nedávna, ale v opačném smyslu: život se z jejich tváří „přelil jinam“, do tváří jiných. Proměnou fyziognomií zobrazuje tu Olbracht konkrétně rozpor mezi novým a hynoucím, mezi přicházejícím a odcházejícím.

Knihy „Devět veselých povídek“ a „Obrazy ze soudobého Ruska“ vyznačují hluboký obrat v Olbrachtově literárním díle: jsou počátkem nového vývojového stupně, ke kterému Olbracht dospěl vlivem Říjnové revoluce i z ní vzešlých československých událostí z roku 1920. Na novém vývojovém stupni má Olbracht již definitivně za sebou zápas se subjektivismem a ocítá se tváří v tvář problému kladného hrdiny, jakého potřebuje socialismus: hrdiny bojovného i tvořivého zároveň, hrdiny, který je stejnou měrou jedincem jako členem dělnické třídy a jehož nejsoukromější duševní hnutí jsou zároveň odrazem třídního zápasu. První Olbrachtův román, s kterým se na tomto vývojovém stupni shledáváme, je *Anna proletářka* z roku 1928. Svým námětem vztahuje se toto dílo k roku 1920. Tento rok, kdy se buržoazie posílila zradou sociálně demokratických pravicových politiků, odhodlala k násilnému kroku proti dělnické třídě, upevnil zároveň také třídní vědomí dělnictva. Čím dále zřetelněji se vytvářelo vědomí, že jediným východiskem z nesmířitelného protikladu mezi utiskovateli a utiskovanými je revoluční zvrát a že třídní zápas je

mnohem víc než odboj proti přítomnému útisku: že je již i přípravou k budování nového světa. Všeho toho je odrazem „Anna proletářka“. Námětem jsou tu sice osudy titulní hrdinky, služky Anny, a jejího milence, později manžela Toníka, avšak záměr autorův míří k tomu, zobrazit na jejich osudech radikální rozvoj dělnického třídního vědomí v tomto roce. Román začíná příchodem Anny, venkovského děvčete, do služby u buržoasní pražské rodiny: „Anna je bojácná dívka bez jakéhokoli třídního uvědomění, zcela soukromý člověk, pasivně snášející útisk. Před koncem románu však stojí její muž, dělník Krouský, nad kolébkou Anina a svého syna již se zřetelným vědomím: „Už ne bojovník jako jeho táta, ale stavitel. Jmenuje se Vladimír. Po velikém vředu Vladimíru Iljičovi.“ A na samém konci knihy, kam autor umístil vylíčení krvavé srážky lidu s policií před parlamentem, odpovídá také Anna své bývalé zaměstnavatelce: „Budete do nás střílet? My do vás také, paní!“ Závěrečná výzva autorova: „Kupředu, kupředu, Toníku a Anno,“ neplatí už soukromým hrdinům, ale třídě. V době, kdy byl román uveřejněn, zněla tato slova jako přímý odraz soudobé společenské a politické situace: v čelo komunistické strany se staví Klement Gottwald, jenž dělnickou třídu po tvrdých bojích dovedl k vítězství a jenž ji vede i nyní v období socialistického budování. Buržoasie tehdy vystihla přesně nebezpečí, které hrozilo z „Anny proletářky“, a kritika buržoasí služebná se proto na „Annu proletářku“ vrhla, označila ji za úpadek autorovy tvořivé síly a způsobila dokonce, že román nebyl prohánán; dočkal se druhého vydání teprve roku 1946. V předmluvě k tomuto druhému vydání vzpomíná autor: „Můj nakladatel nabízel „Annu proletářku“ po výkladních skříních antikvariátů za sníženou cenu jako neprodejnou.“ Buržoasní kritika skončila svůj život zároveň se společností, která ji potřebovala; dnes se nám „Anna proletářka“ právem jeví jako jedno z největších Olbrachtových uměleckých vítězství. Je sice i dnes jasné, že v tomto díle je ostré napětí mezi obsahem a formou, že se tradiční formy vyprávění prolamují pod tíží nové ideje a nového pojmání postav, avšak právě tato okolnost staví „Annu proletářku“ jako mezník na rozhraní vývojových etap a dodává jí nezničitelné životnosti.

Po „Anně proletářce“ následuje v autorově činnosti kniha *Zamřížované zrcadlo*. Je to pokračování autorova zápasu o kladného hrdinu, takového, který se již nejeví jako oběť marně se bránící proti třídnímu útisku, ale jako bojovník činně zasahující do rozvoje třídního zápasu. Olbracht tu užil formy deníku psaného vězněm. Vězeň zaznamenávající své zážitky je autor sám; reálným podkladem je uvěznění Olbrachtovo v moravskoslezské trestnici koncem let dvacátých za protiválečnou řeč. Do vězňových záznamů, jež podávají obraz vězeňského života, jsou vložena čtyři vyprávění. Hrdina prvního z nich je horník, který „vypověděl boj“ jednou uhlobaronům, pro které pracoval, po druhé, za první světové války, státní moci s armádou; jeho boj, ačkoli není ještě skončen — a nemůže skončit dřív než hrdinův život —, je předom prohraný. V druhé povídce vypráví o svém životě lupič pokladen, vháněný třídni justicí po prvním poklesku do dalších loupeží; tento hrdina namlouvá sobě samému a snaží se namluvit také jiným, že se loupežemi mstí utiskovatelům a „dělá dobrou revoluční práci“. Třetí povídka má zcela jiného hrdinu než obě předešlé; je jím žalářník, který krutě týrá vězně k tajné libosti svých představených; nakonec je se svého místa odstraněn nikoli proto, že k smrti ubil několik vězňů, ale na stížnost

učitelského ústavu sousedícího s věznicí, že při výkonu svého povolání činí přílišný hluk. Sdružení těchto tří povídek v bezprostřední sled není bezdůvodné. Všechny jsou totiž kritikou fatalistického pojmání individuálních lidských osudů. Všechny že fatalismus slouží zastření třídního útlatku. Tato Olbrachtova kritika se vlastně obrací i proti způsobu, jakým autor sám pojímal individuální lidské osudy v vlastně svých pracích: tak hrdinové povídek obsažených v knize „O zlých samotářích“ jeví se jeden jako druhý postižení svým vyloučením z lidské společnosti jako neodvratným osobním osudem, nezávislým na lidské vůli; v „Podivném přátelství herce Jesenia“ vyústil fatalismus dokonce v mystiku dvojíctví, při kterém osud jednoho z dvojníků závisí neodvratně na osudu druhého z dvojice. Proti tomuto pojetí je v prvních třech povídkách „Zamřížovaného zrcadla“ fatalismus demaskován jako přímý nebo nepřímý odraz třídního útlatku. Hrdina první povídky se postupně utkává s různými nepřáteli, nechápe však, že jsou to jen různé tváře vždy stejného třídního útlatku, a jeho boj je zoufale beznadějný z tohoto důvodu, ne proto, že by jej pronásledoval neodvratný osud. Hlavní osoba druhé povídky, lupič pokladen, zachází v oslavování osudu až tak daleko, že zločin prohlašuje za nutnou složku života v lidské společnosti; autor však celým průběhem děje povídky ukazuje, že hrdina byl s normální životní cestou následně srážen třídní justicí, jež svými dotazy u zaměstnavatelů po jeho chování mařila každý jeho pokus o návrat k řemeslu. V třetí povídce pak je „osud“ vězně přímo ztělesněn a tak i odhalen v postavě, nestvůrné i nicotné zároveň, žalárníka Adama, který své svěřence týrá a ubíjí na základě své osobní zvůle, vykonáváje tím zároveň svůj denní úkol zaměstnance buržoazního aparátu.

Po této kritice fatalismu přináší čtvrtá povídka kritiku fatalismu s hlediska nikoli už pasivního poddání se osudu, ale uvědomělého třídního zápasu. Také tato čtvrtá povídka má — podobně jako první — hrdinou horníka. Ale ten se již nerozbíjí v marném boji. Počíná si jako rodný bratr Toníka Krouského z „Anny proletářky“; bije se s třídním útliskem soustavně a nejen za sebe, nýbrž i za všechny své druhy. Olbracht charakterisuje jeho boj takto: „Stávky s vášnivými schůzemi na dvorech továren, s vnikáním do kanceláří, s bitkami se stávkokazy a četnickými patrolami. Průvody po ulicích, kdy nad hlavami vlaje rudý prapor a země se pohybuje jako rozhoupaný most. Žalář se samotou bílých stěn.“ To tedy již není horník z první povídky, bijící se osaměle a beznadějně, ale uvědomělý bojovník za práva všech. Jako Toník z „Anny proletářky“, také on spatřuje v svém právě narozeném synu „ne už bojovníka, nýbrž stavitele lepšího života“. „Zamřížované zrcadlo“ je tedy dílem téhož autora vývojového stupně jako „Anna proletářka“, stupně, na který autor vystoupil po roce 1920 v souhlase s vývojem třídního uvědomění dělnické třídy.

Po „Zamřížovaném zrcadle“ následují v časové řadě tři Olbrachtovy knihy s náměty ze Zakarpatské Ukrajiny: kniha reportáží *Země bez jména* (1932), přejmenovaná v druhém, značně rozmnoženém znění na *Hory a staletí*, dále román *Nikola Šubaj loupežník* (1933) a konečně sbírka povídek *Golet v údolí* (1935). Tyto spisy vznikly v letech 1932-38, kdy se zájem české literatury obrátil k Zakarpatské Ukrajině opravdu výrazně: téměř současně s Olbrachtem objevují se zakarpatskoukrajinské náměty i u K. Čapka a S. K. Neumanna. Pro Čapka (v románu „Hordubal“ z r. 1933)

byla Zakarpatská Ukrajina exotická země, kam mohl z příliš jasného světla denních zkušeností odsunout svůj skeptický příběh o nedostatečné schopnosti lidského rozumu pochopit realitu (podobně jako obdobné příběhy umístil v knize „Povětrň“ do zemí tropických). Pro Olbrachta i Neumanna však byla Zakarpatská Ukrajina zemí zcela pochopitelnou, protože viděli i v ní jasně třídní útisk, proti kterému bojovali doma a který tam, daleko od Prahy, vykonávala v přítomné chvíli dokonce česká buržoazie. V Neumannově „Sonatě horizontálního života“ najdeme „Píseň o Verchovině“, která je uvedena mottem z „Nikoly Šuhaje“: „Každý nosí svobodu a žádný hrst kukuřice.“ A tak Olbracht i Neumann, uchylující se do Zakarpatské Ukrajiny, nikterak neutíkali do zátiší, nýbrž naopak usilovali odhalit třídní boj v zemi, kde se panství měšťactva projevovalo v nejhrubší formě útisku. Již roku 1928 upozorňoval Klement Gottwald (v resoluci ke zprávě ze VI. sjezdu Kominterny), že pogrom, provedený tehdy policií proti zakarpatskoukrajinským zemědělcům a dělníkům v Boroňavě, „není zjevem náhodným, nýbrž ukazuje jasně kurs čs. buržoazie, kurs na bílý teror“. Všimnout si Zakarpatské Ukrajiny byl proto za tehdejší situace i v literatuře čin svrchovaně politický.

O političnosti Olbrachtova zájmu o Zakarpatskou Ukrajinu svědčí i okolnost, že první kniha, kterou o této zemi napsal, byla reportáž, v níž usiloval o vyčerpávající poznání základních stránek života i práce zakarpatského lidu, hospodářských a politických poměrů v zemi, jakož i o poznání stavu národní otázky na Zakarpatské Ukrajině atd. Olbracht vidí všechno toto dění ve světle třídního boje; ukazuje, že s příchodem českého panství, jež bylo nástupcem panství maďarského, třídní útisk nezeslábl, a dokazuje, že se země za tohoto stavu rychle mění v kolonii. Rozeznává tvář třídního útisku i za maskou jazykové čehisace. Zároveň však zjišťuje, že v Zakarpatské Ukrajině počíná i zrychlený společenský vývoj, který odkrývá protiklady dosud skryté a připravuje růst třídního uvědomění: „Lidé začínají chápat souvislosti“. Olbracht pozoruje toto dění s vášnivým zájmem účastníka. Třebaže sám ukazuje, že Zakarpatská Ukrajina je ve vývoji výroby a následkem toho i po všech ostatních stránkách prozatím vývojově velmi zpožděna, ví, že i tu začíná týž boj o spravedlnost, který zaznamenal v „Anně proletárce“. Jen forma tohoto boje je v Zakarpatské Ukrajině jiná: „Nemá tento kousek země jednotlicího principu? Jen se příliš křičí, aby byl zatměn. Ale lid těchto hor jej zná. A má pro něj krásné slovo: „Lidská spravedlnost“. Jak k ní dojít? Zas bojem? Dnes není jiného prostředku, jak shladiti se světa „lidskou křivdu“. Bojem všech proti všem? Kdo to tvrdí? V lidech těchto hor žije jiné rozdělení světa. Jednoduší a pravdivější: pán, chlap; chudý, bohatý; porobený, utiskovatel.“ A právě v *tomto* poznání byla objevitelská hodnota Olbrachtových reportáží ze Zakarpatské Ukrajiny.

Leč netoliko jimi osvětloval Olbracht typické rysy dění, jež v letech třicátých probíhalo na Zakarpatské Ukrajině: osvětlil je ještě zřetelněji, poněvadž umělecky, i románem nazvaným *Nikola Šuhaj loupežník* (1933). V „Nikolu Šuhajovi“ vznesl při této knize, snad umělecky nejvyváženějším díle Olbrachtově, námitku činěnou krát právě naopak pokusila svěst všechnu pozornost k estetické dokonalosti

Olbrachtovy „balady“ ze Zakarpatska a zastřít tím její bojovnost. Pod zástěnou uctivého zájmu kritiky (a státní ceny románu udělené) dály se však tvrdé zákroky úřední i polouřední. Olbracht sám nám zachoval (v reportáži „Loupežníci“) zprávu o tom, že se po vydání „Nikoly Šuhaje“ objevilo „v periodickém podkarpatském tisku několik Antišuhajů psaných literární, vzpomínkovou i polemickou formou a v českých i tamních listech mnoho rozhořčených článků“. „Byl také“ — praví Olbracht — „podán ministerstvu návrh, aby kniha byla zabavena a vzata z knižního trhu, a když nebylo dosaženo toho, byla alespoň zakázána středním školám a byl zkonfiskován její ukrajinský překlad“. Je důležité být si vědom těchto okolností, máme-li být právi nejen „Nikolu Šuhajovi“, ale i všemu ostatnímu, co Olbracht o Zakarpatské Ukrajině napsal.

Hrdina Olbrachtova románu je loupežník ve smyslu lidových pověstí a písní o loupežnících, který bohatým bere a chudým dává a „nikdy nikoho nezabil leč ze spravedlivé msty“. Jsou v ději okamžiky, kdy autor svého hrdinu povznáší do oblasti téměř pohádkové, tak na př. v onom místě vypravování, kde se vysvětluje původ Šuhajovy nezranitelnosti. Jindy opět se Šuhaj čtenáři jeví jako prostý, zcela skutečný vesničan, vechnaný do loupežnického osudu třídním útlakem. Šuhaj také byl osoba skutečná, a nejen on sám, nýbrž i jiné postavy románu existovaly. Prostředí, v kterém se Šuhaj pohybuje, protiklady v tomto prostředí mezi gazdy, židovskými obchodníky a českými četníky i hajnými, to vše je skutečnost třídního zápasu v Zakarpatské Ukrajině, viděná zrakem nadaným schopností typisujícího pohledu. Avšak ani ony momenty děje, kdy se Šuhaj jeví jako bytost skoro pohádková, nejsou odtrženy od skutečnosti. Jako pohádkového hrdinu viděl básník Nikolu Šuhaje očima zakarpatského lidu, který ještě za Šuhajova života a zejména ihned po jeho smrti začal o něm vyprávět zkazky a skládat písně, zosobňuje tak v Šuhajovi svůj vlastní zápas o spravedlnost. Básník tento pohled lidu na Šuhaje přijímá i jinak za svůj tím, že v Šuhajově boji s pány spatruje boj třídní. Lid sám ovšem neznal ještě v této chvíli *pojmem* třídního zápasu, ale jeho *skutečnost* prožíval velmi intenzivně právě začátkem let třicátých, kdy se rodilo jeho třídní vědomí. Olbrachtův román tím, že spojil v dialektickou jednotu hmotné dění i jeho ideologický odraz v myslí lidu, dobral se neobyčejně mnohostrannosti pohledu na skutečnost. Olbrachtův „Nikola Šuhaj“ je zosobněním touhy lidu po svobodě. Bylo toho třeba právě ve chvíli, kdy román vyšel a kdy československá buržoasie počala již otevřeně projevovat své sympatie k vládě násilí; aktuálnost „Nikoly Šuhaje“ pak potvrdila buržoasie sama tím, že se pokusila „Nikolu Šuhaje“ zneškodnit.

Poslední Olbrachtova kniha se zakarpatskoukrajinským námětem je povídkový cyklus nazvaný *Golet v údolí*. Náměty všech tří vypravování obsažených v této knize jsou čerpány ze života zakarpatských Židů, přísně pravověrných a odloučených od ostatního obyvatelstva hlavně hrdým vědomím své náboženské odlišnosti. Odtržení Židovstva jako celku od ostatního obyvatelstva je ovšem jen zdánlivě zjev náboženský; ve skutečnosti je to zjev úzce, ač složitě souvislý s třídním zápasem. Již v „Nikolu Šuhajovi“ věnoval Olbracht pozornost třídnímu zařazení zakarpatskoukrajinského Židovstva. Židovstvo stojí tam účinně na straně vládnoucí třídy: bohatí židovští obchodníci pomáhají četníkům v zápase proti Šuhajovi, mstiteli

utlačených, který překáží jejich vykořisťovatelským pletichám; jsou ovšem jen jedna ze složek vykořisťovatelské třídy vedle složek jiných, na př. českých úředníků a četníků. V „Goletu v údolí“ se nám však objeví obraz zcela jiný. Odlišné od obrazu podaného v „Nikolu Šuhajovi“ je především stanovisko, s kterého nám autor zakarpatskoukrajinské Židovstvo ukazuje: jsme tu obklopeni židovským prostředím a jen zcela na okraji děje mihnou se občas jiné složky společnosti, jako domácí gazdové. A tu pojednou zjišťujeme, že Židovstvo v Zakarpatské Ukrajině není samo v sobě třídně tak jednotné, jak by se mohlo zdát podle „Nikoly Šuhaje“. Je rozekláno ostrým protikladem mezi hospodářskými zájmy a také sociální situací bohatých a chudých Židů. Tento třídní protiklad je však zrakům židovských chudých zastírán společným náboženstvím. Náboženství nejen spojuje všechno židovské obyvatelstvo, ale také zároveň odtrhuje chudé Židy od těch, s kterými by se měli cítit solidarními, od ostatní chudiny. Ujišťování, že jsou cosi jiného, lepšího než ostatní vykořisťování, usilují někteří z chudých Židů za cenu zvýšeného nedostatku našetřit peníze, které by aspoň jejich dětem dovolily proniknout do vládnoucí třídy (povídka „Zázrak s Julčou“); jiní si zastírají vlastní bídu zdánlivým privilegiem, pokládajíce se za „vyvolené“ mezi ostatními věřícími („Událost v mikve“). Třídní zápas je však nemilosrdný; konkurenční boj vyřazuje a nelítostně deklaruje slabší členy vládnoucí třídy ve prospěch silnějších, kteří vítězstvím ještě více hospodářsky sílí („O smutných očích Hany Karadžičové“). Je přirozené, že bohatí spatřují v náboženské výlučnosti, která oslepuje chudé, znamenitého spojence, a že necouvají ani před násilím, jde-li o to hájit tento prostředek třídního útisku proti pochybovačům a nevěřcům.

Dvě z povídek z „Goletu v údolí“ mají zevní tvářnost shovívavého humoru, třetí pak se tváří jako objektivní vylíčení osobní tragédie mladé ženy, která se octla v nesmířitelném rozporu s vlastními rodiči. Buržoasní kritika, posuzující „Golet v údolí“, ulpěla na tomto zevním rázu knihy: pochválila autorovu objektivitu i jeho hluboké proniknutí do exotiky zvyků a názorů „prapůvodního světa východního Židovstva“. Také zde — podobně jako při „Nikolu Šuhajovi“ — zastírá povrchní pohled buržoasní kritiky pravou povahu Olbrachtovy knihy: její vášnivou zaujatost. Nesmíme zapomenout, že v době, kdy Olbracht „Golet v údolí“ psal, vzdouvala se u nás čím dále tím výše vlna reakce, jež se pokoušela zalhat třídní útisk zdánlivým privilegiem zrození (rasismus, rodová privilegia). „Goletem v údolí“ ukázal proti spravedlnosti a skutečné lidskosti. Platnost jeho tvrzení se neomezila nepřátelům na Zakarpatskou Ukrajinu, a proto také exotičnost, lokální zabarvení, nelze pokládat za nejpodstatnější rys „Goletu v údolí“; postavy utiskovaných jsou nám přes tento povídkách není postavit čtenáře nad vykořisťované a utiskované hrdiny těchto vypravování, nýbrž naopak vzbudit ve čtenáři pochopení pro ně a sympatie s nimi. Neúčastná nestrannost nebyla nikdy vlastností Olbrachta-básníka. Také poslední povídka „Goletu v údolí“ odpovídá bojovnému rázu knihy. Je ovšem plna smutku, a mohlo by se zdát, že je na konec sbírky zařazena jen jako kontrast k oběma předchozím. Ve skutečnosti však odpovídá její ráz potřebě ideového vyhození knihy.

Jestliže první dvě povídky, ač plné humoru, ukazovaly přesto bezvýhodnost postavení utiskovaných, kterým svazuje ruce předstíraná privilegovanost, ukazuje námět povídky třetí, že se přesto lze z ochromení vůle způsobeného náboženskými předsudky vytrhnout jediným rázem, jediným činem. K tomuto činu se z celé židovské náboženské obce v Polaně vzchopí jediná dívka, Hana Karadžičová. Je k němu ovšem připravena svým původem z rodiny, jež — kdysi bohatá — sestoupila zchudnutím mezi utlačované. Hana se tak už od mládí naučila stát mimo třídní předsudky. To jí umožní, aby se sňatkem s bezvěrcem prodrala z bezvýhodného postavení židovských chudých. Její čin je ovšem individuální; jeho původ tkví v subjektivní pohnutce: v lásce k milenci. Přináší však přesto rozjasnění na konci knihy, i když není daleko ještě projevem začátku třídního boje uvnitř zakarpatskookrajinského Židovstva.

Po „Goletu v údolí“ padá na Olbrachtovo dílo stín doby; rok 1937, kdy tato kniha vyšla, byl poslední rok poměrného klidu. Olbracht ovšem ani v době nebezpečí nepřestává pracovat a nepřestává se bít. Jeho knihy z této doby jsou ovšem vesměš zpracování hotových výpravných děl: před druhou světovou válkou, v roce 1938, vyšly *Biblické příběhy*; za okupace vyšla ještě kniha *Ze starých letopisů*, potom znemožnili okupanti vydávání Olbrachtových spisů přímým zákazem; po válce pak vydal autor spisy, na kterých pracoval za okupace v jihočeské vesnici Stříbrci, cyklus povídek *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách* a román *Dobytel*. Tato přebásnění přibližují čtenáři vesměš díla dobově odlehla: jednou jsou to pověsti biblické, po druhé staré pověsti české, po třetí staroindické zvířecí báje, po čtvrté konečně kniha amerického historika z 19. století o dobytí Mexika Cortezem. Poslední případ ukazuje velmi názorně, jak svobodně zacházel Olbracht se svými předlohami: z vědecké knihy o „Dějínách dobytí Mexika“, napsané historikem Williamem Prescottem, vzniká u něho román „Dobytel“. Je však na tomto spise názorně zjevno i to, že ani při přebásnění děl cizích neutuchal Olbrachtův bojovný vztah ke skutečnosti; v předmluvě k „Dobyteli“ praví o tom sám: „Zpracoval jsem Prescottovu knihu na román-dějiny rád, znaje konce Cortezovy a mají neustále před očima nevyhnutelné konce Hitlerovy.“ Podobně také v ostatních knihách z doby před okupací a z okupace Olbracht výběrem i zpracováním usiloval vyvolat v mládeži (ke které se těmito knihami obracel především) vzdor proti násilí a útisku, vědomí solidarity s utiskovanými, aktivní vlastenectví.

Jsme u konce s vylíčením dosavadní literární činnosti Olbrachtovy. Pokusili jsme se přehlédnout ji v jejím časovém rozvoji, abychom určili autorovo místo v celkovém rozvoji české literatury i poměr jeho tvorby k dnešku. Nyní shrnujeme: Od samého vstupu do literatury usiluje Olbracht o literaturu bojovně směřující proti třídnímu útisku. Nebylo ovšem snadné ani jemu překonat subjektivismus, který převládal v tehdejších písemnictví; Olbracht si však záhy tuto nutnost uvědomil. Plně se mu podařilo přemoci zbytky subjektivismu ovšem teprve tehdy, když Řjínová revoluce a její ohlas v Československu dodaly k tomu nutné předpoklady. Souběžně s otázkou literatury třídně bojovné řešil Olbracht vědomě i otázku kladného reka, neboť odbojnisk subjektivistický, bojující jen za sebe, jaký byl typický pro první Olbrachtovy knihy, se nutně, třeba i bezděky, mění autorovi pod rukou v hrdinu

záporného. Také o kladného hrdinu Olbracht tvrdošíjně usiloval, až mu Říjnová revoluce a přímé poznání Sovětského svazu pomohly počátkem dvacátých let jeho typ umělecky dovršit.

Co se týče souvislosti s dosavadní českou literaturou, shledali bychom u Olbrachta mnoho různých spojnic; tak na př. při některých rysech Olbrachtových próz ozývá se i vzpomínka na básníka od Olbrachta dobou i povahou tak vzdáleného, jako je K. H. Máchas. Našli bychom v začátcích Olbrachtových také četná spojení s bezprostředními předchůdci a současníky. To všechno jsou však nahodilě závany vlivů. Podstatná je pro Olbrachtovo navázání na dosavadní vývoj literatury především okolnost, že prostřednictvím tvorby svého otce je spjat s velkou tradicí české realistické prózy lumírovské i starší. Jména jako Stašek, Rais, Jirásek neznější cize v souvislosti s Olbrachtovým literárním dílem; sáhne-li ještě hlouběji, ozve se dílo Olbrachtovo souzvučnými tóny s onou vývojovou linií české prózy, která má své východisko v díle Boženy Němcové. Český realismus, který zrodil se zejména v ovzduší staršího románu vesnického, rozvinul se bohatě i na území románu historického, stal se základem, z kterého vyrůstá Olbrachtova tvorba. Olbracht začíná literárně tvořit ve chvíli, kdy se u nás začínalo uvolňovat sepětí literatury se skutečností, v období, kdy se za nejvhodnější způsob zobrazení pokládá „stylisace“, t. j. úmyslné upravování skutečnosti za účelem zvýšení estetického účinku. Olbracht hned od začátku se od této orientace s několika málo druhy ze své generace (zejména s Marií Majerovou) odchyluje a počíná ji překonávat důsledným navazováním na realistickou tradici českého písemnictví. Jdou souběžně s lyrikem Neumannem v čele těch, kdo udržují krok se sociálním vývojem a pomáhají v boji za vítězství socialismu. Stal se tak jedním z prvních, kdo již v období vlády buržoasie vypracovali pro českou literaturu pojem a metodu socialistické bojovnosti i stranickosti. Olbrachtovo jmenování národním umělcem bylo proto nejen počtou básníku samému, ale také ukazatelem cesty těm, kdo do literatury nově vstupují zařazující se do práce na výstavbě socialistické literatury.

POZNÁMKY K THEORII PÁDŮ*)

Vladimír Skalička

Theorie pádů, třeba mnohokrát uvažovaná, nedochází stále k uspokojivým výsledkům. Základní potíž teorie pádů je asi v tomto.

U jiných prvků gramatických dovedeme bez velkých potíží přibližně určit, co znamenají (jaký mají vztah ke skutečnosti jazykem vyjadřované). Máme na př. gramatické číslo. Je jasné, oč tu jde, a je také jasné, co znamená singulár, duál, plurál — je Zrovna tak je jasné, co znamenají časy, přítomný, minulý, budoucí atd. U pádů je situace složitější.

*) Přednáška v Pražském lingvistickém kroužku dne 1. III. 1948.

číslo

SLOVO A SLOVESNOST

LIST ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ
A PRAŽSKÉHO LINGUISTICKÉHO KROUŽKU

Redigují

BOHUSLAV HAVRÁNEK, JAN MUKAŘOVSKÝ,

KAREL HORÁLEK A FELIX VODIČKA

ROČNÍK XII.

1950

NÁKLADEM MELANTRICHA V PRAZE

1951